

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.85

О. Литвинов

Харківський національний університет внутрішніх справ

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

О. Литвинов О., 2014

Здійснено функціональний аналіз запобігання різним видам злочинів, досліджено структуру запобіжного процесу в усіх його формах, встановлена залежність елементів системи запобігання, розглянуто об'єкти та суб'єкти профілактичного процесу.

Ключові слова: аналіз, система запобігання, запобігання злочинам, об'єкт, суб'єкт запобігання.

O. Lytvynov

FUNCTIONAL ANALYSIS PREVENTION OF CRIME

The article presents a functional analysis of different types of crime prevention, the structure of the preventive process in all its forms, the dependence of elements of prevention are considered objects and subjects of preventive process.

Key words: analysis, the system of prevention, prevention of crime, the object, the subject of prevention.

A. Litvinov

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проведено функціональний аналіз запобігання різних видів преступлений, досліджена структура предупредительного процесса во всех его формах, установлена зависимость элементов системы предотвращения, рассмотрены объекты и субъекты профилактического процесса.

Ключевые слова: анализ, система предотвращения, предупреждение преступлений, объект, субъект предотвращения.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний з процесами широких перетворень в усіх сферах соціальної практики, головним напрямком діяльності держави у сфері охорони прав, свобод та інтересів громадян стає запобігання злочинам.

Проблема запобігання злочинам будь-якого характеру або спрямування пов'язана з певними соціальними групами, індивідами, особистостями та життєвими ситуаціями, до яких вони потрапляють. Запобігання у цьому сенсі є цільовим актом, зорієнтованим на ті чи інші категорії людей. Запобігання злочинам є специфічною соціальною системою. Її цілісне бачення та сприйняття як об'єкта відповідного організаційного впорядковувального впливу допомагає позбавитись абсолютизації внутрішніх закономірностей її функціонування та розвитку, підміни ефективності та її критеріїв проблемами структурних та функціональних змін і виводить на значно новий рівень з'ясування ступеня відповідності впливу системи на причини та умови злочинів її завданням. Як цілісна, система запобігання злочинам може розглядатися лише у тому випадку, коли під час

функціонування дії державних органів та установ, громадських формувань і окремих громадян координуються, як це притаманно соціальним системам та науковому управлінню суспільними процесами.

Мета дослідження – дослідити запобігання злочинам з позицій та крізь призму функціонального підходу, з виділенням етапів і стадій запобіжного процесу.

Стан дослідження. Ці проблеми останнім часом широко висвітлюються у сучасній правовій літературі у роботах Г. Аванесова, А. Жалинського, О. Сахарова, О. Бандурки, Л. Давиденка, В. Коваленка, А. Закалюка, О. Кальмана, В. Голіни та ін. Але питання структуризації процесу запобігання злочинам залишилися поза увагою дослідників. Проте функціональна характеристика цієї системи має важливе прикладне значення.

Виклад основних положень. Здійснюючи будь-який вид діяльності, її суб'єкт реалізує відповідні суспільні потреби, що є об'єктивним джерелом його діяльності. Якщо цей вид діяльності належить до певного соціального типу діяльності, то конкретна форма діяльності суб'єкта повинна бути співвіднесена з відповідним психологічним типом діяльності. Це означає, що вид діяльності вказує на певну сферу соціального додатку до діяльності, який відповідає певній суспільній потребі, а форма діяльності являє собою конкретний процес, у ході якого здійснюється реалізація суб'єктом певних потреб у межах того чи іншого виду діяльності.

Приставаючи до дослідження структури процесу діяльності певного суб'єкта, необхідно передусім виділити форму здійснення цього процесу, у межах якої відбувається послідовна зміна різноманітних фаз і етапів процесу діяльності. Такий загально визнаний підхід до поняття форми діяльності, вироблений соціальною психологією; його ми і дотримуватимемося.

Традиційним є виділення у структурі запобіжного процесу двох форм запобігання злочинам: ранньої та безпосередньої [1, с. 20]. Найшвидше тут повинно йтися про види запобіжного впливу, підставою для виділення яких є характер об'єкта (індивідуального або колективного), який знаходиться на різноманітних стадіях "готовності" до вчинення злочину.

Форма запобіжної діяльності безпосередньо пов'язана з її суб'єктами. Запобігання злочинам – це різновид діяльності малих соціальних груп (колективна діяльність). Суб'єкти запобігання злочинам належать до груп з формальною структурою. Формою реалізації їх прагнень та інтересів є відповідна діяльність, яка також має формалізований (заздалегідь заданий) характер. Своєю чергою, вона здійснюється у формі різних актів або дій, які регламентовані переважно кримінальним процесуальним законодавством. Через це можна говорити про процесуальну форму діяльності. Якщо ж запобіжні дії не врегульовані нормативно-правовими актами, форма цього виду діяльності матиме непроцесуальний характер.

У процесі виникнення та розвитку будь-якої системи запобігання між її елементами встановлюється така залежність: властивості об'єктів запобігання злочинам – властивості засобів і форм її здійснення – властивості суб'єктів. Сутність залежності, що аналізується, полягає у тому, що якісна своєрідність певного криміногенного процесу, а також структури суспільства, де він проявляється, з необхідністю вимагає проведення специфічних запобіжних заходів, які можуть бути виконані певними суб'єктами.

Велике значення для запобіжної діяльності має правильний вибір об'єкта запобіжного впливу. У кримінологічній літературі спостерігається розбіжність поглядів щодо цього питання.

Поняття об'єкта запобігання злочинам з'явилося у спеціальній літературі порівняно недавно. У радянські часи спеціальні дослідження із цієї проблематики не проводились. Навіть у фундаментальних роботах та кримінологічних розробках питання про об'єкт запобігання злочинам фактично не розглядалось, хоча, що очевидно, воно є ключовим з погляду ідеології, політики, стратегії і тактики запобіжної діяльності.

Внаслідок невирішеності цієї проблеми в науці існують суперечливі судження. Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а деякі – розглядають об'єкт і предмет як тотожність, категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, суперечності у суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих суперечностей – криміногенні чинники – об'єктом запобігання злочинам. Вважаємо цю ситуацію такою, що потребує чіткого визначення.

Об'єкт – це філософська категорія, яка виражає те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності [11, с. 911]. В. М. Садовський зазначає, що усе те, що пізнається, становить об'єкт дослідження, оскільки воно ще не пізнано і протистоїть знанню [10, с. 181–182]. Але таке визначення об'єкта має занадто формалізований характер. Для теорії і практики правозастосовної діяльності недостатньо лише визначення об'єкта запобігання злочинам, важливо ще розкрити його зміст.

Ті види суспільних відносин, які являють собою найбільшу соціальну цінність, охороняються за допомогою права, зокрема, кримінального. Тому у теорії кримінального права об'єктом злочину визначені суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального закону. Вчиненням злочину та настанням певного результату суспільним відносинам заподіюється велика шкода. Для відновлення або усунення такої шкоди потребуються матеріальні витрати, зусилля багатьох людей. Суспільство та державу це не влаштовує. Тому виникає система інших суспільних відносин щодо запобігання злочинам. Отже, ця система відносин також виконує охоронну функцію.

Відмінність між ними полягає у тому, що кримінальний закон має справу зі злочином, а запобігання злочинам – з криміногенними чинниками – причинами та умовами, які сприяють вчиненню злочинів. Запобігання покликано усувати, нейтралізувати, блокувати ці причини та умови. Отже, об'єкт – це криміногенні чинники, на які спрямована діяльність відповідних суб'єктів [4, с. 12–14]. Інакше кажучи, це те, на що безпосередньо впливають суб'єкти з тим, аби зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному, реально можливому злочину, попередити його або припинити його вчинення.

Визначення ознак типових об'єктів запобігання злочинам значною мірою залежить від методологічних позицій дослідників. Оскільки радянська та пострадянська кримінологія спирається переважно на соціологічну парадигму і “обожнює” суспільні відносини, вважаючи тільки їх об'єктами злочинів, то й об'єктами запобігання визначаються різного роду недоліки у функціонуванні суспільних відносин [5, с. 85–87].

Західні кримінологи гуманістичної орієнтації вважають об'єктами запобігання насамперед людські вади та хвороби, як отримані у спадок, так і надбані у процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цього як об'єкти запобігання злочинам розглядаються сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особистості, шкідливі звички тощо [3, с. 32–46].

На наш погляд, запобігання злочинам як вид соціальної практики і соціальна цінність відображає суспільні відносини з приводу і в зв'язку з протидією злочинності, тому саме вони (відносини), а не їх недоліки, є її об'єктом.

Особливим об'єктом запобігання злочинам є потенційні жертви злочинних посягань. Тут йдеться про т. зв. віктимологічний аспект. Віктимологічна профілактика – система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських та індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення й усунення або нейтралізацію чинників, які формують особисту чи масову можливість стати жертвою злочину [7, с. 158]. За цим визначенням, віктимологічна профілактика поширюється на усе населення країни, але насамперед на численні групи підвищеного ризику, які характеризуються значною маргіналізацією або належать до неформальних об'єднань антисоціального спрямування.

Як вже зазначалося, у процесі функціонування будь-якої системи запобігання злочинам обов'язково встановлюється певна залежність між об'єктами, засобами, формами і суб'єктами цієї діяльності. Аналіз змісту останньої категорії також являє собою певний науковий інтерес.

Суб'єктами запобігання можуть бути усі юридичні та фізичні особи, які, не порушуючи чинного законодавства та природних прав людини, свідомо і цілеспрямовано здійснюють профілактику, припинення або запобігання злочинам [8, с. 100]. Суб'єктами запобігання злочинам є: в соціологічному плані – суспільство загалом, колективи, групи, індивідууми; у соціально-політичному плані – держава загалом, державні органи та громадські організації, громадяни. Множинність суб'єктів, які відрізняються за характером, масштабом, формами та методами діяльності, – одна з істотних особливостей запобігання злочинам як системного утворення та виду соціальної практики.

З урахуванням різноманітності злочинних проявів, а також різноманітності причин і умов, які сприяють їх вчиненню, як суб'єкти можна назвати: органи державної влади та місцевого самоврядування; правоохоронні органи; підприємства, установи та організації усіх форм власності; громадські організації і об'єднання громадян; окремих громадян.

Також усі суб'єкти запобігання злочинам можна поділити на спеціалізовані та неспеціалізовані.

До суб'єктів першої групи належать: правоохоронні органи (органи внутрішніх справ, прокуратура, СБУ, митні органи тощо); спеціалізовані громадські формування правоохоронної спрямованості [2, с. 107]. Ці суб'єкти забезпечують підтримання правопорядку у суспільстві реалізацією правових норм, а також здійснюють запобігання злочинам, застосовуючи запобіжні заходи впливу. Для них це є одним із статутних функціональних завдань, не завжди головним, але обов'язковим. Так, наприклад, п. 2 ст. 10 закону України “Про міліцію” вказує на обов'язок міліції “виявляти, попереджувати, припиняти та розкривати злочини”. У п. 6 цієї ж статті цей обов'язок деталізується через завдання “...виявляти криміногенні чинники, усувати їх, брати участь у правовому вихованні населення”. Спеціалізованими суб'єктами запобігання злочинам потрібно вважати усі без винятку підрозділи МВС України.

Не викликає сумніву також необхідність виконання спеціально-профілактичних функцій органами та підрозділами інших правоохоронних органів.

Складнішим є питання про те, чи потрібно вважати спеціальними суб'єктами запобігання злочинам суди та прокуратуру [8, с. 115]. Традиційно у кримінологічних дослідженнях з відповідної проблематики на це питання даються стверджувальні відповіді [6, с. 61]. Можливо, саме тому з подачі своїх радників Президент України у 1999 р. призначив Генерального прокурора України Головою Координаційного комітету з боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Більше того, прокуратуру багато хто вважає природним координатором дій усіх спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам [9, с. 61].

Вважаємо цю позицію доволі спірною. Узгоджені заходи, спрямовані на усунення криміногенних чинників, мають здійснюватись виключно під керівництвом виконавчої влади. Тільки вона має необхідні для цього повноваження, технічні та матеріальні ресурси. Прокуратуру як вищий наглядовий орган у державі необхідно усунути від керівництва запобіжною діяльністю, адже природа та зміст цієї діяльності саме управлінська. Координаційні повноваження прокуратури мають поширюватись лише на спільну діяльність органів, що здійснюють кримінальне провадження, з метою всебічного забезпечення законності та підвищення ефективності виявлення ознак злочинів, їх розслідування та попередження відповідними засобами.

Що стосується судової влади, яка створена аж ніяк не для боротьби зі злочинністю, а заради здійснення правосуддя, то, згідно з Конституцією України, суди є незалежними і підпорядковані лише законам. Жодні інші міркування, зокрема інтереси запобігання злочинам, не повинні впливати на судові рішення. Тож суд не можна вважати спеціалізованим суб'єктом запобігання злочинам. Резюмуємо: і прокуратуру, і суди необхідно зарахувати до неспеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам.

До другої групи суб'єктів також належать: органи законодавчої влади; органи виконавчої влади; адміністрації підприємств, установ, організацій; громадські об'єднання; окремі громадяни [2, с. 107].

Головною функцією неспеціалізованих суб'єктів є здійснення загальносоціальної запобіжної діяльності у межах соціальної політики. Ця діяльність поєднується із господарською, організаційною, управлінською, культурно-виховною та іншими видами діяльності.

Завершуючи розгляд структури профілактичного процесу, необхідно звернути увагу на такі принципи **висновки**, отримані під час дослідження:

по-перше, класифікуючи суб'єкти запобігання злочинам, потрібно враховувати їхні функціональні взаємозв'язки та відсутність субординаційної підпорядкованості.

по-друге, основним призначенням спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинам є боротьба зі злочинністю як вид соціальної практики (правоохоронної діяльності). Боротьба як активна форма протидії є адекватною відповіддю реальній загрозі злочинності, умовно припустимим засобом її утримання у межах соціально толерантної норми. Характер та зміст цієї діяльності зумовлює необхідність її ґрунтування на системі державно-владних інститутів.

по-третє, запобігання злочинам є антиподом боротьби зі злочинністю. Їй притаманні менш агресивні, більш соціальні форми протидії. Сприяючи реалізації охоронних функцій опосередковано та триваліше у часових межах, вона є магістральним напрямком соціальної практики, який повинен розвиватись адекватно з розвитком правоохоронної системи. Основу цієї діяльності становлять соціальні інститути та відповідні заходи, а пріоритет має надаватись широкому залученню громадськості до запобіжних і профілактичних процедур.

1. Аванесов Г. Криминология: учеб. / Г. Аванесов. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.
2. Быргеу М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова): монография / М. М. Быргеу. – Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 254 с.
3. Быргеу М. М. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы / М. М. Быргеу, А. Н. Литвинов. – М.: Юркнига, 2004. – 160 с.
4. Голіна В. Попередження злочинності / В. Голіна. – Харків, 1994. – 40 с.
5. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1988. – Вып. 47. – С. 85–87.
6. Криминологія: підруч. для студ. вищих навч. закладів / за заг. ред. О. М. Джужу. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 208 с.
7. Курс криминології: Загальна частина: підруч. / за заг. ред. О. М. Джужу. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
8. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-криминологічного запобігання злочинності / О. Литвак // Право України. – 2001. – № 5. – С. 98–103.
9. Роцина І. Нове у законодавстві України і перспективи запобігання злочинності / І. Роцина // Право України. – 2004. – № 3. – С. 60–63.
10. Садовский В. Методические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы / В. Садовский // Социология в СССР. – М., 1966. – Т.1. – 532 с.
11. Советский энциклопедический словарь. – М., 1985. – 768 с.